

ชาญยุทธ สอนจันทร์. 2559. “ผ้าพะเหวดอีสาน: โครงสร้างของนิทาน, อนุภาคตัวละคร และภาพสะท้อนวิถีวัฒนธรรมท้องถิ่น” ใน วารสารวิถีสังคมมนุษย์. ปีที่ 4 ฉบับที่ 1 มกราคม - มิถุนายน. หน้า 83-115.

ผ้าพะเหวดอีสาน: โครงสร้างของนิทาน,
อนุภาคตัวละคร และภาพสะท้อนวิถีวัฒนธรรมท้องถิ่น
Esan Pha-Wet cloth : Tale Structure, Character' Motif,
Local Culture Reflection Paths

ชาญยุทธ สอนจันทร์*

Chanyut Sonjan

* อาจารย์ประจำสาขาวิชาภาษาไทย คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏร้อยเอ็ด

บทคัดย่อ

การศึกษาผ้าผะเหวด ผู้วิจัยมุ่งศึกษาโครงสร้างของนิทาน อนุภาคตัวละคร และภาพสะท้อนวิถีวัฒนธรรมท้องถิ่น ที่ปรากฏอยู่ในผ้าผะเหวด โดยได้เก็บข้อมูลภาคสนามในพื้นที่จังหวัดร้อยเอ็ด จำนวน 5 พื้นที่ ได้แก่ อำเภอเมือง อำเภอเสลภูมิ อำเภอเชียงขวัญ อำเภออาจสามารถ และอำเภอธวัชบุรีมาเป็นกรณีศึกษาครั้งนี้ ผลการศึกษพบว่า นิทานผ้าผะเหวดเป็นนิทานที่มีความน่าสนใจ กล่าวคือ เป็นนิทานที่มีทั้งบรรยายภาพไปตามลำดับกัณฑ์จากซ้ายไปขวาดังแต่กัณฑ์ที่ 1 จนจบกัณฑ์ที่ 13 และมีทั้งการบรรยายนิทานในลักษณะแบบกระจาย ชิกแซกไปมา กล่าวคือ ไม่เรียงตามลำดับกัณฑ์จากซ้ายไปขวา แต่เป็นการบรรยายภาพจากขวาไปซ้าย แล้วกัณฑ์กลับไปทางขวากลับครั้งหนึ่ง ซึ่งการบรรยายภาพในลักษณะนี้เป็นการบรรยายภาพที่มีการซ้อนทับเหตุการณ์หลาย ๆ เหตุการณ์ ทำให้ผู้ชมภาพเกิดจินตนาการณคิดคล้ายตามหลาย ๆ เหตุการณ์ไปพร้อม ๆ กัน ในการศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยได้ศึกษาโครงสร้างนิทานผ้าผะเหวดใน 2 ลักษณะ คือ โครงสร้างที่มีลักษณะขนาดยาว ซึ่งมีการเริ่มเรื่องตั้งแต่พระม้ายและพระอินทร์นำดอกบัวบูชาพระธาตุเกตุจุฬามณี พระพุทธรูปประดิษฐานแล้วจึงได้มีการดำเนินเรื่องตามลำดับกัณฑ์ที่ 1 จนจบกัณฑ์ที่ 13 และโครงสร้างที่เป็นแบบการบรรยายเฉพาะนิทานพระเวสสันดร ซึ่งได้บรรยายเฉพาะในกัณฑ์ที่ 1 ถึง กัณฑ์ที่ 13 เท่านั้น นอกจากนั้นในการศึกษครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาอนุภาคของตัวละครที่ปรากฏอยู่ในนิทานภาพผ้าผะเหวด ที่เป็นเหตุการณ์สำคัญ ๆ ของตัวละคร ซึ่งมีการประกอบสร้างเป็นเรื่องราวขึ้นมาผลการศึกษาพบว่า อนุภาคตัวละครในแต่ละกัณฑ์มีไม่เท่ากัน บางกัณฑ์มีอนุภาคเดียว บางกัณฑ์มีหลายอนุภาค ซึ่งเป็นไปตามความต้องการของผู้วาดที่จะบรรจุอนุภาคตัวละครลงในเนื้อเรื่องได้อย่างอิสระ หลากหลาย หรืออาจเป็นไปตามความนิยมแต่ละท้องถิ่นที่จะบรรจุอนุภาคตัวละครตามรสนิยมในท้องถิ่นของตน ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงวิถีคิด คุณค่า ภูมิปัญญา ค่านิยม วิถีวัฒนธรรม และคติความเชื่อที่มีกลิ่นอายของความท้องถิ่นได้อย่างน่าสนใจ

คำสำคัญ : ผ้าผะเหวดอีสาน, โครงสร้างของนิทาน, อนุภาคตัวละคร, วิถีวัฒนธรรมท้องถิ่น

Abstract

The education of Pha-Wet cloth, the researcher be determined to study the structure of tale, the Character' motif, and the local culture

reflection paths, that appeared on Pha-Wet cloth, that collect to data in Roi-et province total 5 pieces in each district for education, such as, Mueng, Selaphum, Chiangkhuan, At Samt, and Thawatburi, to be case study. The result of education is, Pha-Wet tale is the interesting story, because it is explained by pictures and arranged to Buddhist chapter, that is explained left to right from chapter1 to the end at chapters13. The story was scattered illustration, that is, no following the chronology from left to right, but that explain from right to left, then return right again, this illustration be overlap many events. The researcher has studied the structure of Pha-Wet tale in 2 kinds, are long structure, that begin from story of Phra Mala and Phra-In take a lotus to worship the Ket Chula Mani Chedi, and the Buddha teaches his relations, after that continue the story from the chapter 1 to end at chapter 13. The structure be specific of Pha-Wet Sun Don, that only explain from chapter 1 to chapter 13, moreover this education, the researcher has study the Character' motif which appear in Pha-Wet tale cloth what be important incident that create the story.

The study found that, the Character' motif in each chapter no balance, that some chapter is single and some chapter is more motif, because following the drawer desire to the actor's particle be freely and several in the story text or following the popular of each area, that contain Character' motif according to their popular, that reflect to the method thinking, value, wisdom, culture, and belief that is the local style.

Keywords : Esan Pha-Wet Cloth, The Structure of Tale, Character' Motif, Cultural Way

ความเป็นมาและความสำคัญ

การศึกษาภาพในผ้าพะเหวด จัดเป็นวิจัยด้านคติชนวิทยา ภาพที่ปรากฏในผ้าพะเหวดนั้นเกิดจากภูมิปัญญา ความเชื่อของชาวบ้าน หรือเป็นศิลปะพื้นบ้าน (Folk Arts)

เป็นการเล่าเรื่องพระเวสสันดรชาดก โดยการใช้ภาพเป็นเครื่องมือในการสื่อ Keywords การเล่าเรื่องแล้ว การเล่าเรื่องแบบการใช้ภาพมีความสำคัญไม่แตกต่างจากการสื่อประเภทอื่น ๆ

การสื่อสารเรื่องพระเวสสันดรชาดก เป็นประเพณีที่คนอีสานจัดขึ้นในเดือนสี่ เป็นประเพณีที่ปรากฏในฮีตสิบสองของชาวอีสานที่เกิดจากความศรัทธาในพระพุทธศาสนา อย่างแรงกล้าประเพณีหนึ่ง ซึ่งแต่ละหมู่บ้านถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัด เพราะถือเป็นบุญใหญ่ที่สุด ดังคำกล่าวที่เกี่ยวกับบุญผะเหวดว่า “เดือนสี่คือเจ้าหัวคอยบุญผะเหวด” หมายถึง เมื่อเดือนสี่ข้างแรมมาถึง พระภิกษุต่างตั้งตาคอยบุญผะเหวดเพื่อจะได้เทศนา มหาชาติ คาถาพันโปรดพุทธศาสนิกชนหลังจากได้ฝึกเทศน์มาเป็นเวลานาน พระสงฆ์บางรูปเทศน์ได้อย่างไพเราะมีชื่อเสียงโด่งดัง ได้รับนิมนต์ไปเทศน์ตามหมู่บ้านต่าง ๆ ทั้งใกล้และไกล (จารุวรรณ ธรรมวัตร, ม.ป.ป. : 28 อ้างในพรพิสิฐ ทักขิณ, 2540 : 1)

สำหรับการเขียนภาพผ้าผะเหวดนั้นเกิดจากความเชื่อ ความศรัทธาในเรื่องพระเวสสันดรชาดก ความเชื่อในคัมภีร์พระมาลัยหมื่นมาลัยแสน และความเชื่อในโลกพระศรีอาริยมุตไตรยที่ชาวอีสานยึดมั่นปฏิบัติกันมาอย่างเคร่งครัด โดยฝีมือของช่างพื้นบ้านที่ส่วนใหญ่เป็นพระสงฆ์หรือผู้ที่เคยบวชเรียนมาแล้วเพราะต้องมีความเข้าใจเรื่องราววรรณกรรมพระเวสสันดรเป็นอย่างดี การเขียนภาพจิตรกรรมผ้าผะเหวดจะเขียนเรียงตามลำดับตั้งแต่กัณฑ์ที่ 1 ถึงกัณฑ์ที่ 13 จากซ้ายไปขวา ผ้าบางผืนจะเริ่มต้นด้วยพุทธประวัติตอนผจญมาร แต่บางแห่งจะเริ่มต้นด้วยพระมาลัยเสด็จไปสวรรค์ และเสด็จลงไปโปรดสัตว์นรก และเมื่อจบถึงนครกัณฑ์จะมีการเขียนบอกผู้สร้างผ้าผะเหวดถวาย เพื่อหวังอาานิสงส์ต่อตนเองและครอบครัว (สมชาย นิลอาธิ, 2537 : 89)

การสร้างผ้าผะเหวดนอกจากผู้ถวายผ้าขาวจะถือว่าตนเองได้บุญกุศลแล้ว ช่างวาดผู้ที่วาดภาพลงบนผืนผ้าก็ถือว่าเป็นบุญกุศลที่ยิ่งใหญ่เช่นกัน การวาดภาพโดยการถ่ายทอดเรื่องราวแต่ละกัณฑ์นั้นถือเป็นภูมิปัญญาของช่างวาดซึ่งส่วนใหญ่เป็นพระภิกษุและฆราวาสผู้ที่มีความรู้ในเรื่องพุทธประวัติและชาดกเป็นอย่างดี (ไพโรจน์ สมิสร. 2532 : 135) ผ้าผะเหวดนี้ถือว่าเป็นผลงานของชาวอีสานที่ได้สะสมแนวคิด คติความเชื่อภูมิปัญญาท้องถิ่น กลั่นกรองออกมาเป็นภาพวาดที่สะท้อนภาพสังคมให้ปรากฏ (พรพิสิฐ ทักขิณ, 2540 : 6)

เมื่อพิจารณาจากภาพจิตรกรรมฝาผนังในแต่ละภูมิภาคจะมีรูปแบบและเอกลักษณ์แตกต่างกันหรือคล้ายคลึงกันอย่างน่าสนใจ จิตรกรรมฝาผนังภาคกลางและภาคใต้ส่วนใหญ่เป็นฝีมือของจิตรกรรมราชสำนัก หรือที่เรียกว่าช่างหลวง มีทักษะและประสบการณ์สูง (พระยาอนุนามราชชน, 2519 : 46) จิตรกรรมฝาผนังภาคเหนือเป็นฝีมือของจิตรกรพื้นเมือง (ธนิต อยู่โพธิ์, 2507 : 22) ส่วนจิตรกรรม (ฮูปแต้ม) ฝาผนังลื้ออีสาน มีรูปแบบ กรรมวิธี หลักการจัดองค์ประกอบศิลป์ไม่มีกฎเกณฑ์แน่ชัด จิตรกร(ช่างแต้ม) สามารถแสดงออกได้อย่างอิสระเสรี จะเห็นได้ว่าจิตรกรรมฝาผนังที่ปรากฏในละแวกอีสานล้วนมีรูปแบบเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น โดยเฉพาะฝาผนังลื้ออีสาน ซึ่งมีชื่อเรียกกันว่า “ฮูปแต้ม” จากการศึกษาค้นคว้า ฮูปแต้มตามวัดในภาคอีสานของไพโรจน์ สโมสร และคณะพบว่า มีฮูปแต้ม 74 วัด สามารถจำแนกตามเนื้อเรื่องที่ปรากฏได้สอง 2 กลุ่มคือ กลุ่มที่หนึ่งเรื่องทางศาสนา ได้แก่พุทธประวัติ พระมาลัย ไตรภูมิ อรรถกถาชาดก ปริศนาธรรม กลุ่มที่ 2 เรื่องทางวรรณกรรม ได้แก่ สินไซ พระลัก-พระลาม สุริวงศ์ กาละเกด ท้าวปราจิต-นางอรพิมพ์ (ไพโรจน์ สโมสร และคณะ, 2532 : 36-41)

นอกจากนั้น จิตรกรรมไทย มีอยู่หลายอย่าง จิตรกรรมที่เขียนบนผืนผ้า เรียกว่า “ภาพพระบรม” จิตรกรรมที่เขียนบนสมุด เรียกว่า “ภาพสมุดชาด” จิตรกรรมที่เขียนบนฝาผนัง เรียกว่า “จิตรกรรมฝาผนัง” จิตรกรรมที่เขียนบนไม้หลังบานประตู หน้าต่าง เรียกว่า “ภาพหลังบาน” จิตรกรรมที่เขียนบนผาตุ้ ผาหีบ เรียกว่า “ภาพประดับตู้” หรือ “ภาพประดับหิน” (ราชบัณฑิตยสถาน, 2530 : 145)

จิตรกรรมอีสานเกิดจากแรงศรัทธาอย่างแรงกล้าของช่างท้องถิ่นที่มีต่อพุทธศาสนา โดยนำเรื่องราวเกี่ยวกับศาสนามาถ่ายทอดลงบนศาสนสถาน ผืนผ้า และอื่น ๆ เพื่ออุทิศถวาย เพื่อบริจาค เพื่อเป็นพุทธบูชา สำหรับใช้เป็นสื่อในการอธิบาย สั่งสอน หรือเรียนรู้พระธรรม คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า และตกแต่งให้เกิดความสวยงาม สามารถจำแนกตามวัสดุที่รองรับการเขียนได้แก่ ผนังปูน ไม้ ผ้า ใบลาน เป็นต้น (ไพโรจน์ สโมสร และคณะ, 2532 : 20)

ศิลปะบนผ้าในพระพุทธศาสนาเป็นสิ่งสร้างสรรค์ขึ้นจากศรัทธาพุทธศาสนิกชน มีรูปแบบแตกต่างกันไปตามลักษณะการใช้สอยและวัฒนธรรมแต่ละท้องถิ่นสะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตขนบธรรมเนียมประเพณีของสังคม และศาสนาในยุคต่าง ๆ เช่น ผ้าห่อคัมภีร์ ภาพพระบรมเล่าเรื่องพุทธประวัติ ผ้าชะเหวด ผ้าประดับผนัง หรือผ้าคลุมศีรษะนาค ผ้าทอที่ใช้สำหรับเป็นเครื่องนุ่งห่ม (दनया हुतङ्गुर, 2547 : 48) อย่างไรก็ตามผ้าชะเหวดอีสานมี

ความแตกต่างจากผ่านะหวัดภาคอื่น ๆ โดยทั่วไป คือนิยมเขียนลงผ้าผืนยาว ๆ ถ้าเป็นผ้าทอด้วยฝ้ายของชาวบ้านก็อาจจะกว้างประมาณ 60-80 ซม. ความยาวของผ่านะหวัดส่วนใหญ่มักจะยาวไม่ต่ำกว่า 20 เมตรขึ้นไป ขึ้นอยู่กับความต้องการและกำลังที่จะจัดสร้างได้ตลอดจนการเขียนภาพแต่ละกัณฑ์ว่าจะใช้กี่ตอนจึงจะพอดูกันรู้เรื่องได้ (สุระจิตร์ แก่นพิมพ์, 2545 : 2)

สำหรับการศึกษานิทานพระเวสสันดรชาดกโดยการอธิบายจากภาพผ่านะหวัดครั้งนี้ผู้วิจัยได้ทำการสำรวจข้อมูลในเขตพื้นที่จังหวัดร้อยเอ็ด ได้แก่ อำเภอเมือง จำนวน 3 วัด อำเภอเสลภูมิ จำนวน 3 วัด อำเภอเชียงขวัญ จำนวน 2 วัด อำเภออาจสามารถ จำนวน 2 วัด และอำเภอธวัชบุรี จำนวน 1 วัดจากนั้นจึงได้เลือกผ่านะหวัดที่จะนำมาใช้ในการศึกษา หรือเป็นตัวแทนของการศึกษาผ่านะหวัด โดยมีเหตุผลของการเลือกผ่านะหวัดดังนี้

ผ่านะหวัดของวัดป่าสักคารามอำเภอเสลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด เป็นผ่านะหวัดที่มีลักษณะเก่าแก่ มีความพิสดารผิดแปลกจากผ่านะหวัดจากที่อื่น ๆ อย่างน่าสนใจ กล่าวคือ ลักษณะการบรรยายเรื่องจะไม่เรียงตามลำดับกัณฑ์จากซ้ายไปขวา แต่จะบรรยายในลักษณะขวาไปซ้ายแล้ววนกลับมาซ้ายไปขวาอีกครั้งหนึ่ง และการเรียงลำดับกัณฑ์ไม่เป็นไปตามลำดับเหมือนผ่านะหวัดผืนอื่น ๆ แต่ละกัณฑ์ในภาพพะหวัดวัดป่าสักคารามจะกระจายไปอยู่ตามจุดต่าง ๆ เมื่อพิจารณาอายุของผ่านะหวัดผืนนี้มีอายุอยู่ประมาณไม่ต่ำกว่า 200 ปี พระครูสุธรรมวรานถ. 2558 (สัมภาษณ์) สอดคล้องกับ อภิวิชัย นาเลิง (2558) ได้สันนิษฐานว่ามีอายุประมาณ 200-300 ปี หรือสองร้อยกว่าปี ซึ่งข้อสันนิษฐานดังกล่าวได้จากคำบอกเล่าต่อกันมาในชุมชนบ้านท่าม่วง ที่สันนิษฐานเชื่อมโยงกับอายุของวัดป่าสักคาราม ซึ่งตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2110 จากการตรวจสอบถามข้อมูลกับชาวบ้านพระสงฆ์ และเจ้าหน้าที่ประจำพิพิธภัณฑสถานจังหวัดร้อยเอ็ด ต่างให้ความเห็นว่า ผ่านะหวัดฉบับวัดป่าสักคาราม เป็นผ่านะหวัดที่เก่าแก่และทรงคุณค่าที่สุดในจังหวัดร้อยเอ็ด และชาวจังหวัดร้อยเอ็ดให้การยอมรับว่าเป็นผ่านะหวัดของชาวจังหวัดร้อยเอ็ด ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่วัดป่าสักคาราม ดังนั้น ในการศึกษาานิทานภาพผ่านะหวัด จะปราศจากการศึกษาผ่านะหวัดผืนนี้ไปไม่ได้ ผู้วิจัยจึงให้ความสนใจเป็นพิเศษในการศึกษาวิเคราะห์ครั้งนี้

ผ่านะหวัดของวัดอุบลบริพัตร อำเภออาจสามารถ จังหวัดร้อยเอ็ด ผู้วิจัยได้นำผ่านะหวัดผืนนี้มาเป็นข้อมูลในการศึกษาเปรียบเทียบ ซึ่งผ่านะหวัดของวัดอุบลบริพัตรนี้ได้รับปีที่เขียนไว้อย่างชัดเจน คือ พ.ศ. 2546 รวมอายุได้ 12 ปี ผู้วิจัยเห็นว่า

ผ้าผะเหวดผืนนี้มีความน่าสนใจ กล่าวคือ มีการระบุปีที่เขียนไว้อย่างชัดเจน ซึ่งจะนำมาเป็นฉบับตัวอย่างของผ้าผะเหวดที่เขียนขึ้นในยุคหลังอีกทั้งพื้นที่ดังกล่าวเป็นพื้นที่เก่าแก่ที่มีประวัติความเป็นมายาวนาน ซึ่งวัดอุบลรทิตยตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2320 เป็นวัดที่มีการสืบทอดประเพณีบุญผะเหวดมาจนถึงปัจจุบัน และที่สำคัญคือมีความแตกต่างจากภาพผ้าผะเหวดของวัดป่าสักดาราอย่างชัดเจน ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาค้นคว้าผ้าผะเหวดผืนดังกล่าว

จากการค้นคว้าข้อมูลภาคสนามโดยการสำรวจดูผ้าผะเหวดตามวัดในเขตจังหวัดร้อยเอ็ดพบว่า จังหวัดร้อยเอ็ดมีการอนุรักษ์สืบทอดภาพผะเหวดได้อย่างเหนียวแน่นสมดังคำขวัญของจังหวัดร้อยเอ็ดอย่างแท้จริง จะสังเกตเห็นได้ว่า วัดทุกวัดจะมีภาพวาดผะเหวดไม่ว่าจะเป็นภาพวาดแบบผ้าพระบฏ แบบผ้าม้วนยาว แบบภาพพิมพ์ และภาพจิตรกรรมฝาผนังหรือรูปแต้มที่ปรากฏอยู่ตามฝาผนังโบสถ์ ศาลา วิหาร เป็นต้นในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยเลือกศึกษาผ้าผะเหวดของวัดป่าสักดารา บ้านท่าม่วง อำเภอสหัสขันธ์ เป็นหลัก และนำผ้าผะเหวดของวัดอุบลรทิตย อำเภอกาฬสินธุ์ มาเป็นฉบับเปรียบเทียบเพื่อให้เห็นความแตกต่างในการวิเคราะห์ของรายละเอียด โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาโครงสร้างของนิทาน อนุภาคตัวละคร และภาพสะท้อนวิถีวัฒนธรรมท้องถิ่นซึ่งจะกล่าวไว้ในรายละเอียดต่อไป

ขอบเขตของการศึกษา

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยจะศึกษาผ้าผะเหวด เฉพาะในเขตจังหวัดร้อยเอ็ดเท่านั้น โดยได้ทำการศึกษาเชิงสำรวจผ้าผะเหวดในพื้นที่ดังต่อไปนี้

1. เขตพื้นที่อำเภอมือง จำนวน 3 วัด ได้แก่ วัดบูรพาภิราม วัดมิ่งเมือง วัดราชบุรณศิริ
2. เขตพื้นที่อำเภอสหัสขันธ์ จำนวน 3 วัด ได้แก่ วัดป่าสักดารา วัดท่าม่วง วัดดอนหาด
3. เขตพื้นที่อำเภอยางชุมน้อย จำนวน 2 วัด ได้แก่ วัดเหนือบ้านพระเจ้า วัดใหญ่ศรีมหาธาตุ
4. เขตพื้นที่อำเภอกาฬสินธุ์ จำนวน 2 วัด ได้แก่ วัดอุบลรทิตย วัดจักรวาลภูมิพินิจ
5. เขตพื้นที่อำเภอธวัชบุรี จำนวน 1 วัด ได้แก่ วัดเอกสัณห์บำรุง

จากนั้นผู้วิจัยได้เลือกข้อมูลที่จะมาทำศึกษาวิเคราะห์ โดยจะเลือกทำการวิจัยเพียง 2 เขตพื้นที่ คือผ่านะหวัดของวัดป่าสักดาราม ตำบลเกาะแก้ว อำเภอสลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ดและผ่านะหวัดของวัดอุบลบริทิพย์ อำเภอบางสามารถ จังหวัดร้อยเอ็ด มาเป็นตัวอย่งในการศึกษาครั้งนี้

ข้อตกลงเบื้องต้น

เนื่องจากในการศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยได้เลือกข้อมูลการวิจัยจากภาพผ่านะหวัด 2 ฉบับ คือ วัดป่าสักดาราม และวัดอุบลบริทิพย์ ในการเรียกชื่อทั้ง 2 ฉบับผู้วิจัยจะทำการข้อตกลงดังนี้

1. ผ่านะหวัดวัดป่าสักดาราม จะเรียกชื่อว่า ผ่านะหวัดฉบับ ก
2. ผ่านะหวัดวัดอุบลบริทิพย์ จะเรียกว่า ผ่านะหวัดฉบับ ข

ผลการศึกษา

การศึกษานิทานจากภาพผ่านะหวัดครั้งนี้ ผู้วิจัยพยายามที่จะศึกษาวิเคราะห์จากภาพผ่านะหวัดเพื่อตอบโจทยตามวัตถุประสงค์ที่ได้ตั้งแล้ว 3 ประเด็น คือ

1. การศึกษาเปรียบเทียบโครงสร้างของนิทาน ฉบับตัวแทนที่นำมาศึกษา
2. อนุภาคตัวละครในนิทานภาพผ่านะหวัด
3. ภาพผ่านะหวัดสะท้อนวิถีคิด รสนิยมและวิถีวัฒนธรรมของท้องถิ่น

1. การศึกษาเปรียบเทียบรูปลักษณ์ผ่านะหวัดฉบับตัวแทนที่นำมาศึกษา

1.1 ด้านขนาดของผ่านะหวัด

ผ่านะหวัดฉบับตัวแทนที่ใช้การศึกษา ได้แก่ ฉบับวัดป่าสักดาราม และวัดอุบลบริทิพย์เมื่อศึกษาสำรวจผ่านะหวัดทั้ง 2 ผืนพบว่าเป็นผ่านะหวัดที่มีคุณค่าทั้งทางด้านความงาม ความรู้ด้านศิลปกรรมพื้นบ้าน และด้านศิลปะร่วมสมัย กล่าวคือ ผ่านะหวัดทั้ง 2 ผืนมีลักษณะบางประการที่แตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง กล่าวคือ ผ่านะหวัดฉบับ ก เป็นภาพที่มีลักษณะเป็นศิลปกรรมพื้นบ้าน (Folk Art) มากที่สุด สีที่ใช้เขียนภาพเป็นสีฝุ่นที่ได้จากธรรมชาติ หมึกจีน (อภิวิชญา นาเลิง, 2558 : 255) เป็นภาพวาดของช่างในพื้นที่ที่ได้นำหลักฐานหรือคัดลอกจากสกุลช่างอุบลราชธานี ส่วนผ่านะหวัดฉบับ ข เป็นภาพที่มีลักษณะเป็นศิลปะร่วมสมัย ซึ่งศิลปกรรมร่วมสมัยนี้เรียกชื่ออีกอย่างหนึ่งว่าจิตรศิลป์

มีลักษณะเป็นภาพสีน้ำสามมิติมีจำหน่ายตามร้านสังฆภัณฑ์ทั่วไปและพบเกือบทุกวัดจะมีผ้าพะเหวด และเก็บรักษาไว้เพื่อใช้ในการจัดงานบุญพะเหวดปีต่อไป

ผ้าพะเหวดของวัดป่าสักดาราธรรม ซึ่งมีอยู่ 2 ผืน ลักษณะผ้าเป็นแบบม้วนยาว ได้แก่ ผ้าพะเหวดผืนฉบับวัดป่าสักดาราธรรมซึ่งเป็นฉบับที่เก่าสุด มีอายุประมาณสองร้อยถึงสามร้อยปีนั้น มีขนาดความกว้าง 80 เซนติเมตร ยาว 22 เมตร สำหรับผ้าพะเหวดฉบับที่คัดลอกจากต้นฉบับ มีอายุเก่ารองลงมาคือ มีอายุประมาณ 35 ปี จากการสัมภาษณ์พระครูสีลสาราภรณ์ ผ้าผืนที่คัดลอกนี้ได้ทำการคัดลอกตั้งแต่สมัยที่ท่านพระครูสีลสาราภรณ์มีอายุประมาณ 23 ปี (อุปสมบทได้ 3 พรรษา) ตอนนั้นพระครูสีลสาราภรณ์ อายุได้ 58 ปีแล้ว (สัมภาษณ์ เมื่อวันที่ 23 ตุลาคม 2558) ขนาดของผ้า มีความกว้าง 90 เซนติเมตร ยาว 25 เมตร การเรียงลำดับของเรื่อง ตัวละคร และอนุภาคของตัวละคร ทั้งต้นฉบับและฉบับคัดลอกไม่มีความแตกต่างกัน จะมีความแตกต่างกันบ้างในส่วนขนาดของผ้า ชนิดของผ้า สีที่วาด และมีมือของช่างวาดเท่านั้น เมื่อพิจารณาเนื้อผ้าและภาพวาดจากทั้ง 2 ผืนพบว่า ฉบับวัดป่าสักดาราธรรมจะมีลักษณะที่นุ่มมือ และความเย็นตา ส่วนผ้าพะเหวดฉบับคัดลอกจะมีลักษณะที่แข็งกระด้าง ไม่นุ่มนวลเหมือนฉบับปัจจุบันวัดป่าสักดาราธรรมได้ทำการอนุรักษ์ภาพพะเหวดโดยการวาดภาพประดับไว้รอบอุโบสถซึ่งจำลองมาจากภาพผ้าพะเหวดผืนดังกล่าว

สำหรับผ้าพะเหวดของวัดอุบลรทวิทย เป็นผ้าแบบม้วนยาวเช่นกัน ขนาดของผ้า มีความกว้าง 1 เมตร ความยาว 25 เมตร จากการสัมภาษณ์พระครูอุบลเขมาภรณ์ (บุญจันทร์ เขมจาโร) เจ้าอาวาสวัดอุบลรทวิทย ผ้าพะเหวดผืนนี้ญาติโยมนำถวายในงานกฐิน ซึ่งสืบสาวราวเรื่องได้ว่าผ้าพะเหวดผืนนี้ได้มาจากจังหวัดอุบลราชธานี (สัมภาษณ์ เมื่อวันที่ 22 ตุลาคม 2558) เป็นผ้ามีลักษณะแข็งกระด้าง เป็นผ้าพะเหวดที่จัดอยู่ในยุคในสมัยใหม่ มีอายุประมาณ 12 ปี

1.2 ด้านโครงสร้างของนิทาน

โครงสร้างของนิทานในพระเวสสันดรชาดกทั้ง 2 ฉบับ มีโครงสร้างที่ประกอบไปด้วยอนุภาคหลายอนุภาคเข้าด้วยกันประกอบกันจนเป็นเรื่องราว เป็นนิทานพระเวสสันดรที่มีตัวละครที่หลากหลายทั้งสิ่งมีชีวิต เช่น คน มนุษย์ อมนุษย์ สัตว์ และสิ่งที่ไม่มีชีวิต เช่น ต้นไม้ แม่น้ำลำธาร ท้องฟ้า อากาศ เป็นต้นการสร้างสรรคดีตัวละครจะเกิดจากฝีมือของช่างพื้นบ้านที่พยายามสร้างขึ้นมาจากจินตนาการของตนเองบ้าง จากภาพสะท้อนของชีวิตในสังคมบ้างแล้ววาดภาพสร้างเป็นนิทานเรื่องพระเวสสันดรขึ้นมาจนเป็น

นิทานที่มีลักษณะเป็นโครงสร้าง ซึ่งโครงสร้างในนิทานพระเวสสันดรที่ได้มาศึกษาทั้ง 2 ฉบับนี้มีโครงสร้างแตกต่างกันออกไป แต่ก็เป็นโครงสร้างที่จัดอยู่ในโครงสร้างนิทานตามแบบฉบับของท้องถิ่นอีสานซึ่งโครงสร้างนิทานเรื่องพระเวสสันดร หรือไวยากรณีนิทานพระเวสสันดรฉบับอีสานนั้น จารุวรรณธรรมวัตร (จารุวรรณ ธรรมวัตร, 2558 : 8-9) ได้จำแนกออกเป็น 3 แบบคือ

แบบที่ 1 เป็นโครงสร้างนิทานที่ยาวที่สุดประกอบด้วย พระมาลัยรับดอกบัวบูชา, พระมาลัยและพระอินทร์นำดอกบัวบูชาพระธาตุเกศแก้วจุฬามณี, พระพุทธรองค์โปรดพระญาติพระวงศ์, เทคนัสังกาส, นิทานพระเวสสันดร, พระมาลัยหรือพระพุทธรองค์เสด็จโปรดสัตว์นรก

แบบที่ 2 ประกอบด้วยพระมาลัยและพระอินทร์นำดอกบัวบูชาพระธาตุเกศแก้วจุฬามณี + นิทานพระเวสสันดร

แบบที่ 3 นิทานพระเวสสันดร

สำหรับผ้าผะเหวดที่ได้นำมาศึกษาครั้งนี้เป็นผ้าผะเหวดแบบม้วนยาว การวาดภาพจะวาดเป็นตามแนวนอนของผ้า เมื่อพิจารณาผ้าผะเหวดที่นำมาศึกษามีลักษณะโครงสร้างของนิทานแตกต่างกันออกไป ดังนี้

โครงสร้างของนิทานผ้าผะเหวดฉบับ ก เป็นนิทานภาพผ้าผะเหวดที่เน้นเรื่องราวของนิทานพระเวสสันดรขาดก มีจำนวน 13 กัณฑ์ แต่การวางองค์ประกอบของกัณฑ์แต่ละกัณฑ์เป็นแบบกระจาย ไม่ได้เรียงตามลำดับกัณฑ์ มีการลำดับเรื่องจากขวาไปซ้าย และจากซ้ายไปขวา เมื่อพิจารณาจากภาพทั้งหมดจะเห็นว่า ผู้วาดจะเริ่มดำเนินเรื่องกัณฑ์ที่ 1 จากทางขวามือคือท้ายสุดของผ้าพอวาดมาถึงริมสุดของผ้าทางซ้ายมือ แล้วก็วาดวนกลับไปทางขวามืออีกครั้งหนึ่ง และไปจบเรื่องในกัณฑ์สุดท้ายกัณฑ์ที่ 13 อยู่ท้ายสุดของผ้าทางขวามือดังนั้นการเขียนผ้าผะเหวดผืนนี้จึงมีลักษณะเป็นแบบกระจายซิกแซกไปมาในการวาดภาพช่วงวาดจะตัดเส้นเล็ก และคม มีความอ่อนช้อย เพื่อให้รู้ว่าเป็นการแบ่งตอน คือ ส่วนข้างบน ส่วนตรงกลาง และส่วนข้างล่าง และเส้นที่แบ่งนั้นช่วงวาดได้จัดให้เป็นฉาก ในที่นี้จัดเป็นฉากภูเขา มีป่าไม้ ต้นไม้ประกอบไปในตัวด้วยเพื่อทำความเข้าใจเรื่องราวผ้าผะเหวดฉบับนี้ได้ง่าย ผู้วิจัยจึงได้แสดงตำแหน่งกัณฑ์ต่าง ๆ ได้ดังนี้

9				5	5	11			2	2		1		13		
9	10	8		7	6	6	5	5	11	3	2		11	1		
9	8	8					11	4	4	3	3	3	11	11	1	12

หมายเหตุ หมายเลขที่กระจายอยู่ตามจุดต่าง ๆ ได้แก่ 1 คือกัณฑ์ทศพร 2 คือกัณฑ์หิมพานต์ 3 คือ กัณฑ์ทานกัณฑ์ 4 คือกัณฑ์วนประเวศน์ 5 คือกัณฑ์ชูชก 6 คือกัณฑ์จุลพนกัณฑ์ 7 คือกัณฑ์มหาพน 8 คือกัณฑ์กุมาร 9 คือกัณฑ์มัทรี 10 คือกัณฑ์สักกบรรพ 11 คือกัณฑ์มหาพรต 12 คือกัณฑ์ฉกษัตริย์ 13 คือกัณฑ์นครกัณฑ์

นิทานพะเหวดฉบับ ก นี้ ถึงแม้จะไม่เรียงไปตามลำดับจากซ้ายไปขวา ตามที่นิยมกันทั่วไปก็ตาม แต่เป็นนิทานที่บรรยายครบทั้ง 13 กัณฑ์ จัดอยู่ในโครงสร้างนิทานแบบที่ 3 (นิทานพระเวสสันดร) เป็นการเน้นอธิบายนิทานเรื่องพระเวสสันดรโดยตรงมีการเล่าเรื่องอธิบายเหตุการณ์ด้วยตัวอักษรธรรมบ้าง อักษรไทยน้อยบ้างการวาดภาพที่มีลักษณะชิกแซกนี้ ผู้วาดอาจมีเหตุผลหลายประการด้วยกันคือ เพราะเนื้อผ้าที่มีปริมาณจำกัดผู้วาดต้องการใช้พื้นที่ผ้าให้ได้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้ จึงพยายามบรรยายให้เต็มทุกส่วนของเนื้อผ้าหรืออาจเป็นเพราะผู้วาดต้องการวาดให้นิทานมีความต่อเนื่องกัน จึงนำเหตุการณ์ต่าง ๆ มาร้อยเรียงให้มีเนื้อหาต่อเนื่องกันตลอดทั้งเรื่อง ทำให้มองเห็นภาพชีวิตที่มีความเคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลา การเริ่มเล่าเรื่องจะเริ่มจากทางขวาของผ้าก่อน พออธิบายภาพมาจนถึงทางซ้ายมือของผ้าแล้วก็วกกลับไปทางขวามืออีกครั้งหนึ่ง ซึ่งสะท้อนให้เห็นภาพชีวิตของพระเวสสันดรซึ่งช่วงแรกได้ใช้ชีวิตอยู่พระราชวัง จากนั้นถูกขับไล่ออกจากพระราชวังไปอยู่ในป่า แล้วก็กลับมาอยู่ในราชวังอีกครั้งหนึ่งบางเหตุการณ์อาจมีการซ้อนทับทางความคิด กล่าวคือ จะปรากฏกัณฑ์พระเวสสันดรหลาย ๆ กัณฑ์อยู่ในภาพเหตุการณ์ชุดเดียวกัน ซึ่งเป็นการสร้างจินตนาการภาพที่อยู่ในหลาย ๆ กัณฑ์ไปพร้อม ๆ กัน เช่น กัณฑ์ที่ 8 (กัณฑ์กุมาร) และกัณฑ์ที่ 9 (กัณฑ์มัทรี) ปรากฏเหตุการณ์ซ้อนทับกันอยู่ กล่าวคือ ขณะที่พระนางมัทรีกำลังหาผลไม้อยู่ในป่า และพบกับเสือสามตัว ในขณะนั้นพราหมณ์ชูชกก็ได้เข้าไปขอสงกุมารกับพระเวสสันดร เหตุการณ์ในตอนนั้นดูเหมือนจะสับสนวนวายทั้งสองกุมารต้องหนีไปหลบซ่อนตัวอยู่ในสระบัว และพระนางมัทรีต้องพบกับเสือสามตัวที่กำลังประจันหน้าเข้ามา ในการบรรยายภาพดังกล่าวข้างวาดได้วาดภาพที่มีเหตุการณ์ซ้อนทับเกิดขึ้นพร้อม ๆ กันใน 3 เหตุการณ์ คือ พราหมณ์ชูชกเข้าไปขอสงกุมารพระนางมัทรีเผชิญกับเสือในป่า และสงกุมารกำลังซ่อนตัวอยู่ในสระบัวจนทำให้คนดูเกิดจินตนาการ คิดคล้ายตามอย่างน่าสนใจ ดังตัวอย่างภาพ

ภาพประกอบที่ 1 ภาพผะเหวดฉบับ ก ภาพข้างบนเป็นกัณฑ์มัทรีภาพข้างบนเป็นกัณฑ์ชูกชก ภาพข้างล่างเป็นกัณฑ์กุมาร ภาพข้างล่างเป็นกัณฑ์กุมาร

โครงสร้างของนิทานผ้าผะเหวดฉบับ ข เป็นผ้าผะเหวดวัดอุบลรพิตพย อำเภอบางลำไห้ จังหวัดขอนแก่น เป็นแบบโครงสร้างขนาดยาว ซึ่งประกอบด้วย พระมัลลย์ ขึ้นไปไหว้พระเกศแก้วจุฬามณี, พระพุทธองค์โปรดพระญาติ, นิทานพระเวสสันดร, พระมัลลย์โปรดสัตว์นรก ผ้าผะเหวดผืนนี้จะบรรยายเรื่องไปลำดับจากซ้ายไปขวา เริ่มต้นจากพระมัลลย์เดินทางไปไหว้พระเกศแก้วจุฬามณี ต่อมากล่าวถึงพุทธองค์ทรงโปรดพระญาติ ต่อจากนั้นจึงจะเริ่มต้นนิทานเรื่องพระเวสสันดรทั้ง 13 กัณฑ์ เมื่อจบทั้ง 13 กัณฑ์แล้วจึงมีการปิดท้ายด้วยการโปรดสัตว์นรกของพระมัลลย์ โครงสร้างประเภทนี้เป็นการสื่อให้เห็นถึง สวรรค์ภูมิ มนุษย์ภูมิ และนรกภูมิ ซึ่งอาจจะได้แบบมาจากไตรภูมิกถา ให้ข้อคิดเกี่ยวกับโทษของการทำชั่ว และประโยชน์ของการทำดี กล่าวคือ โลกของสวรรค์เป็นโลกที่พร้อมเปี่ยมไปด้วยความสุข ส่วนโลกของนรกเป็นโลกแห่งความทุกข์ ขณะที่โลกมนุษย์เป็นโลกที่เป็นตัวกลางเชื่อมโยงระหว่างโลกสวรรค์และโลกนรก และเป็นการสื่อให้เห็นข้อเปรียบเทียบระหว่างโลกทั้ง 2 ให้คนในโลกมนุษย์หมั่นทำความดี และละการทำความชั่วซึ่งแบบอย่างของการทำดีก็คือการให้ทาน ภาพที่ปรากฏในผ้าผะเหวดจึงเป็นการสื่อและเตือนสติผู้คนที่อยู่ในโลกมนุษย์ ไม่ให้ประมาทในการดำรงชีวิต ให้ตั้งอยู่ในศีลธรรม หมั่นทำทานตามหลักทางพุทธศาสนา การให้ทานของพระเวสสันดรมาเป็นกรณีตัวอย่าง เพื่อให้ผู้คนที่อยู่ในโลกมนุษย์ได้ปรับเปลี่ยนสภาพไปเกิดในโลกของความสุข คือโลกสวรรค์ หลังจากสิ้นสุดชีวิตในโลกมนุษย์

ภาพประกอบที่ 2 ผ้าผะเหวดฉบับ ข กัณฑ์ทศพรภาพผะเหวดฉบับ ข พระนางผุสดีขอพร
10 ประการ กัณฑ์ทานกัณฑ์ พระเวสสันดรให้ทานแก่พราหมณ์ 8 คน

2. อนุภาคตัวละครในนิทานภาพผ้าผะเหวด

อนุภาค (motif) หมายถึงองค์ประกอบเล็กๆ ในนิทานที่มีลักษณะเด่นเป็นพิเศษซึ่งทำให้เกิดการจดจำและเล่าสืบทอดต่อ อนุภาคแบ่งได้เป็น 3 ประเภท คือ 1. ตัวละคร ได้แก่ ตัวละครที่มีคุณสมบัติหรือลักษณะพิเศษ อาจเป็นคน สัตว์ อมนุษย์ ต้นไม้ เช่น แม่มด ยักษ์ นางฟ้า กิรริแม่เลี้ยงใจร้าย คนหลังค่อม แมวพูดได้ 2. วัตถุสิ่งของ ได้แก่ วัตถุสิ่งของที่มีลักษณะพิเศษหรือแปลกผิดธรรมดา เช่น ตะเกียง วิเศษ ดาบวิเศษไม้เท้าวิเศษ 3. เหตุการณ์หรือพฤติกรรม ได้แก่ เหตุการณ์หรือ พฤติกรรมที่มีลักษณะพิเศษ เช่น การแปลงร่าง การสาปคนทั้งเมืองให้หลับ น้ำท่วม โลก นกประหลาดจับคนกิน (ประคอง นิมมานเหมินท์, 2543: 38)

อนุภาคตัวละครในนิทานผ้าผะเหวดอีสาน ฉบับที่นำมาศึกษาผ้าผะเหวดทั้ง 2 ผืน มีอนุภาคตัวละครไม่เท่ากัน บางกัณฑ์ก็มีอนุภาคเดียว บางกัณฑ์มีหลายอนุภาค ซึ่งอนุภาคดังกล่าวเป็นการบรรยายภาพอนุภาคของตัวละคร ที่ปรากฏในนิทานภาพผ้าผะเหวด ซึ่งได้สะท้อนให้เห็นถึงวิถีคิดคุณค่า ภูมิปัญญา และรสนิยมของท้องถิ่น หรือได้แสดงออกถึงความหลากหลายของการบรรยายภาพนิทานผ้าผะเหวดให้มีลักษณะที่แตกต่างกันออกไป แต่อย่างไรก็ตามในการศึกษาเรื่องอนุภาคของตัวละคร ผู้วิจัยได้ศึกษาตัวละครในแต่ละกัณฑ์ในลักษณะเปรียบเทียบให้เห็นความเหมือน และความแตกต่างของตัวละคร เพื่อความไม่สับสน เข้าใจง่าย

เปรียบเทียบอนุภาคตัวละคร

อนุภาคตัวละครผ่านเขตฉบับ ก	อนุภาคตัวละครผ่านเขตฉบับ ข
กัณฑ์ทศพร - พระอินทร์อวยพรให้นางผุสดีลงมาเกิดยังโลกมนุษย์ - นางผุสดีลอยตัวลงมาเกิดยังโลกมนุษย์ - นางผุสดีใช้ชีวิตอยู่ในพระราชวัง กัณฑ์หิมพานต์ - พระเวสสันดรประทับ ณ พระราชวังบริจาคตานแก่ประชาชนทั่วไป - พระเวสสันดรประทับนั่งบนหลังช้างประทานช้างแก่พราหมณ์ 8 คน - พระเวสสันดรเสด็จเข้าไปทูลอาลาพระบิดา โดยมีประชาชนเข้ามาโอบกอดพระบาทเพื่อทูลขอให้พระองค์ไม่ไปทูลอาลาพระบิดา - พระเวสสันดรอาลาพระบิดาและพระนางผุสดีร้องไห้ กัณฑ์ทานกัณฑ์ - พระเวสสันดรประทับนั่ง ณ โรงทาน ทรงให้ทานแก่คนยากจน - พระเวสสันดรประทับนั่งอยู่พระราชวัง มีประชาชนเข้ามาขอทาน - ประชาชนรับช้าง ม้า วัว ควาย และวัตถุสิ่งของต่าง ๆ ที่พระเวสสันดรประทานให้	อาร์มภพ - พระมัลลย์ขึ้นไปไหว้พระเกศแก้วจุฬามณี - พระพุทธร่องคิโปรตพระญาติ กัณฑ์ทศพร - พระนางผุสดีขอพร 10 ประการจากพระอินทร์ กัณฑ์หิมพานต์ - มหาอำมาตย์เข้ากราบทูลพระเจ้าสุยชัยว่าพระเวสสันดรประทานช้างมงคลให้กับพราหมณ์ 8 คน - พระเวสสันดรประทับนั่งบนหลังช้างประทานช้างมงคลให้กับพราหมณ์ 8 คน - พราหมณ์ทั้ง 8 นำช้างมงคลกลับเมืองของตน กัณฑ์ทานกัณฑ์ - พระเวสสันดรประทานม้าแก่พราหมณ์ 4 คน - พราหมณ์ทั้ง 4 นั่งบนหลังม้ากลับบ้านเมืองของตน กัณฑ์วนประเวศน์ - พระเวสสันดรพร้อมด้วยพระนางมัทรี และกัณหาชาลี นั่งรถม้ามุ่งสู่เขาวงกต และมีพราหมณ์มาทูลขอรถม้า - พระเวสสันดร พระนางมัทรี และกัณหาชาลีเดินทางด้วยเท้ามุ่งหน้าสู่เขาวงกต

อนุภาคตัวละครฝ่ายเหวดฉบับ ก	อนุภาคตัวละครฝ่ายเหวดฉบับ ข
กัณท์วนประเวศน์ - พระเวสสันดร พระนางมัทรี กัณหา ชาลี ประทับนั่งบนรถเทียมม้าเพื่อเสด็จเดินทางมุ่งหน้าสู่เขาวงกตและมีพราหมณ์มาขอเอารถม้า - พราหมณ์นำรถเทียมม้าที่พระเวสสันดรประทานให้กลับคืนสู่บ้านเมืองของตน - พราหมณ์ 2 คนจูงม้า 2 ตัวที่พระเวสสันดรประทานให้กลับคืนบ้านของตน - พระเวสสันดรกับพระนางมัทรี อุ้มกัณหา ชาลี เดินทางมุ่งหน้าสู่เขาวงกต - พระเวสสันดรสนทนากับเจ้าเมืองเจตราช กัณท์ชูชก - ชูชกประเล้าประโลมนางอมิตดาอยู่บนบ้าน - ชูชกประโลมนางอมิตดาก่อนเดินทางออกจากบ้าน - นางอมิตดาตำข้าว ตักน้ำ - ชาวบ้านไล่ตีชูชก - นางพราหมณ์กัลลันแก่ล้งนางอมิตดา กัณท์จุลพน - ชูชกถามทางกับชาวบ้านในเมืองเจตราช - ชูชกเดินทางมุ่งหน้าสู่เขาวงกต - ชาวบ้านบางกลุ่มไล่ตีชูชก - ชูชกวิ่งขึ้นต้นไม้หนีหมาไล่กัด และนายพราน โกงหน้าไม้จะยิงชูชก - นายพรานเจตบุตรชื่อบอกทางแก่ชูชกเพื่อไปเขาวงกต กัณท์มหาพณ - ชูชกเดินทางถึงอาศรมของอจุตฤๅษี - อจุตฤๅษีบอกทางไปเขาวงกตกับชูชก	กัณท์ชูชก - พราหมณ์ชูชกประเล้าประโลมนางอมิตดา ภายในบ้าน - พราหมณ์ชูชกจูงแขนนางอมิตดา - พราหมณ์ชูชกช่วยเมียตักน้ำ - นางพราหมณ์กัลลันแก่ล้งนางอมิตดา กัณท์จุลพน - พราหมณ์ชูชกหนีหมาขึ้นต้นไม้ นายพรานเจตบุตร กำลังใช้หน้าไม้ยิง กัณท์มหาพณ - อจุตฤๅษีชื่อบอกทางแก่พราหมณ์ชูชก กัณท์กุมาร - สองกุมารซ่อนตัวอยู่ในสระบัว - พระเวสสันดรประทานสองกุมารให้พราหมณ์ชูชก - พราหมณ์ชูชกจูงสองกุมารเดินทาง - พราหมณ์ชูชกหลกั้ม กัณท์มัทรี - พระนางมัทรีแสวงหาผลไม้ในป่า - พระนางมัทรีเผชิญหน้ากับเสือสามตัวที่ยืนขวางทาง - พระนางมัทรีค้นหาสองกุมารในสระบัว และขึ้นต้นไม้ - พระนางมัทรีเข้าทูลถามพระเวสสันดรถึงสองกุมาร - พระนางมัทรีหมดสติต่อหน้าพระพักตร์พระเวสสันดร กัณท์ลักบรรพ - พระอินทร์เสด็จลงมาจากสวรรค์สู่อาศรมพระเวสสันดร - พระอินทร์แปลงเป็นพราหมณ์มาขอพระนางมัทรี - พระอินทร์แปลงกายเป็นพระเวสสันดรกับพระนางมัทรีมาปกปักรักษาสองกุมารขณะที่พราหมณ์ชูชกผูกเปลนอนอยู่บนต้นไม้

อนุภาคตัวละครผ้าผะเหวดฉบับ ก	อนุภาคตัวละครผ้าผะเหวดฉบับ ข
กัณท์กุมาร - ชูชกเข้าเฝ้าพระเวสสันดรเพื่อขอกุมาร - สองกุมารหลบซ่อนตัวอยู่ที่สระบัว - พระเวสสันดรเรียกสองกุมารให้ขึ้นมาจากสระพร้อมทั้งอธิบายมูลเหตุแห่งการให้ทาน - ชูชกผูกสองกุมารด้วยเชือกถักดั่งและเสียนติสองกุมารด้วยไม้ - ชูชกขุดตีสองกุมารจนเชือกขาด และสองกุมารกำลังจะวิ่งหนี กัณท์มัทรี - พระนางมัทรีกำลังหาผลไม้ป่ากลับอาศรมระหว่างทางได้เผชิญกับเสือ 3 ตัวขวางทางเดิน - พระนางมัทรีปีนขึ้นต้นไม้หาสองกุมาร - พระนางมัทรีเข้าไปหาสองกุมารในห้องบรรทม - พระนางมัทรีไปหาสองกุมารในสระบัว - พระนางมัทรีทรงยินยอมให้คร่ำครวญ - พระนางมัทรีหมดสติล้มลงต่อหน้าพระพักตร์ของพระเวสสันดร กัณท์สักบรรพ - พระอินทร์เสด็จลงมาสู่อาศรมของพระเวสสันดร - พระอินทร์แปลงกายเป็นพราหมณ์เข้าไปขอพระนางมัทรีกับพระเวสสันดร - พราหมณ์ชูชกผูกกุมารไว้ที่โคนต้นไม้ - พราหมณ์ชูชกผูกเปลนอนอยู่บนต้นไม้ - พระอินทร์แปลงกายเป็นพระเวสสันดรและพระนางมัทรีมาดูแลรักษาสองกุมาร กัณท์มหาราช - สองกุมารเข้าเฝ้าพระเจ้าสุทนต์ - ผู้คนช่วยกันทำอาหารหลายชนิดเพื่อเลี้ยงชูชก - พราหมณ์ชูชกบริโภคอาหารเกินประมาณ - พราหมณ์ชูชกท้องแตกตาย - จัดงานเผาศพพราหมณ์ชูชก	กัณท์มหาราช - พราหมณ์ชูชกจูงสองกุมารเข้าเมืองสีพี - พราหมณ์ชูชกเข้าเฝ้าพระเจ้าสุทนต์ และพระเจ้าสุทนต์ได้ไถ่เอาสองกุมาร - พราหมณ์ชูชกกินอาหารมากเกินไปจนท้องแตก - ชาวบ้านช่วยกันทำอาหาร - พิธีเผาศพพราหมณ์ชูชก กัณท์ฉกษัตริย์ - ขบวนม้าตามเสด็จ - ขบวนทหารถือธงนำหน้า - เหล่าข้าทาสบริพารชาวเมืองเฉลิมฉลองอย่างสนุกสนาน - ขบวนดนตรี กลอง พิณ แคน - ขบวนกษัตริย์ทั้ง 6 เข้าเมือง กัณท์นคร - ขบวนม้าตามเสด็จ - ขบวนทหารถือธงนำหน้า - เหล่าข้าทาสบริพารชาวเมืองร้องร่ายอย่างสนุกสนาน - ขบวนดนตรี กลอง พิณ แคน - ขบวนกษัตริย์ทั้ง 6 พระองค์นั่งบนหลังช้าง - ตอนส่งท้าย - พระมัลลย์โปรดสัตว์นรก - ยมบาลไต่สวนสัตว์นรก - การลงโทษสัตว์นรก

อนุภาคตัวละครผ้าผะเหวดฉบับ ก	อนุภาคตัวละครผ้าผะเหวดฉบับ ข
กัณฑ์ฉกษัตริย์ - พระเจ้าสุริยนาถมุสตีพากันหา ขาสิไปพบพระเวสสันดรและพระนางมัทรี และอัญเชิญให้กลับพระนคร - ข้าทาสบริพารนั่งประนมมือคอยรับฟังคำสั่ง กัณฑ์นคร - ขบวนแห่พระเวสสันดรพร้อมหกกษัตริย์ - เหล่าข้าราชบริพารชาวเมืองร้องร่ายอย่างสนุกสนาน - ขบวนดนตรี กลอง พิณ แคน - ขบวนทหารถือธงนำเสด็จ - ขบวนสาวงามแบกคันธรม์นำเสด็จ	

อนุภาคตัวละครผ้าผะเหวดฉบับ ก วัดป่าสักคาราม บ้านท่าม่วง จะเน้นในการนำเสนอภาพโดยการเล่าเรื่องที่ตัวเรื่องของนิทานพระเวสสันดรเป็นหลัก มีครบทั้ง 13 กัณฑ์เท่านั้น โดยไม่มีอาร์มภพ หรือตอนส่งท้ายการบรรยายภาพไม่ได้เรียงตามลำดับ กัณฑ์จากซ้ายไปขวาเหมือนภาพวาดผ้าผะเหวดทั่วไปดังที่ได้กล่าวแล้วในโครงสร้างของนิทาน ผู้เขียนได้เริ่มกัณฑ์แรกจากทางขวามือของผ้าผะเหวด แล้วอธิบายไปจนสุดทางซ้ายมือของผ้า (ถึงกัณฑ์ที่ 9 กัณฑ์มัทรี) แล้วก็อธิบายย้อนกลับมาทางขวามืออีกครั้งจนจบเรื่องในกัณฑ์ที่ 13 สาเหตุของการบรรยายภาพเช่นนี้อาจเป็นเพราะต้องการบรรยายรายละเอียดให้มากที่สุดแต่ประหยัดพื้นที่ของผ้า หรืออาจเป็นเพราะต้องการบรรยายนิทานผ้าผะเหวดไปหลาย ๆ กัณฑ์ไปพร้อม ๆ กัน ทำให้ผู้ชมได้เห็นภาพเหตุการณ์ตอนต่าง ๆ ไปพร้อม ๆ กัน อนุภาคตัวละครที่ปรากฏในผ้าผะเหวดฉบับ ก มีทั้งสิ้น 55 อนุภาค อนุภาคที่มีจำนวนมากที่สุดคือ กัณฑ์มัทรี มี 6 อนุภาค รองลงมี 5 อนุภาค ได้แก่ กัณฑ์วนประเวศน์ กัณฑ์ชูชก กัณฑ์จุลพน กัณฑ์กุมาร กัณฑ์สักกบรรพ กัณฑ์มหาพรต กัณฑ์นคร รองลงมี 4 อนุภาค ได้แก่ กัณฑ์หิมพานต์ รองลงมี 3 อนุภาค ได้แก่ กัณฑ์ทศพร กัณฑ์ทศนักษัตร และรองลงมี 2 อนุภาค ได้แก่ กัณฑ์มหาพน และกัณฑ์ฉกษัตริย์

อนุภาคเหตุการณ์ผ้าผะเหวดฉบับ ข เป็นผ้าผะเหวดของวัดอุบลรทวิทย อำเภอบางบาล การดำเนินเรื่องจะเรียงไปตามลำดับ และแบ่งเป็นกัณฑ์ ๆ ไป มีการ

แบ่งแต่ละกัณฑ์ไว้อย่างชัดเจน ได้แบ่งเป็น 3 ตอน คือ อรัณยบท (พระมาลัยขึ้นไปไหว้พระ เกศแก้วจุฬามณี, พระพุทธรูปคิโปรตพระญาติ) เนื้อเรื่องในนิทานพระเวสสันดร (กัณฑ์ที่ 1 ถึงกัณฑ์ที่ 13) และตอนปิดท้าย (พระมาลัยโปรดสัตว์นรก) ซึ่งมีจำนวนอนุภาครวม ทั้งสิ้นมี 46 อนุภาค ได้แก่ อรัณยบท 2 อนุภาค เนื้อเรื่องในนิทานพระเวสสันดรที่มีอนุภาค จำนวน 5 อนุภาค ได้แก่ กัณฑ์มัทรี กัณฑ์มหาราช กัณฑ์ฉกษัตริย์ และกัณฑ์นคร กัณฑ์ที่ จำนวน 4 อนุภาค ได้แก่ กัณฑ์ชูชก กัณฑ์กุมาร กัณฑ์ที่มีอนุภาคจำนวน 2 อนุภาค ได้แก่ กัณฑ์ทานกัณฑ์ กัณฑ์วนประเวศน์ กัณฑ์ที่มีอนุภาคจำนวน 1 อนุภาค ได้แก่ กัณฑ์ทศพร กัณฑ์จุลพน และกัณฑ์มหาพน สำหรับอนุภาคในตอนปิดท้ายมีจำนวน 3 อนุภาค

เมื่อเปรียบเทียบนิทานผ่านะเหวดทั้ง 2 ผืน พบว่า ผ่านะเหวดฉบับ ก เป็น ผ่านะเหวดที่มีการอธิบายที่มีความสลับซับซ้อนและมีจำนวนอนุภาคมากกว่าผ่านะเหวด ฉบับ ข โดยมีการอธิบายในลักษณะวงเวียนหรือลักษณะซิกแซกกลับไปกลับมา คือเริ่มจาก ทางขวามือไปจนสุดซ้ายมือ แล้วก็วนกลับมาทางขวามืออีกครั้ง ทุกกัณฑ์จะมีอนุภาค มากกว่า 1 อนุภาคขึ้นไป สำหรับผ่านะเหวดฉบับ ข ไม่มีความสลับซับซ้อน อนุภาคของ ตัวละครจะมีอนุภาคตั้งแต่ 1 อนุภาคขึ้นไป จนถึง 5 อนุภาค เนื้อหาโดยรวมได้มีการ บรรยายไปตามลำดับกัณฑ์ตั้งแต่อรัณยบทด้วยภาพที่บรรยายถึงสวรรค์ซึ่งเป็นสถานที่อยู่ ของเหล่าเทวดาทั้งหลายสะท้อนให้เห็นภาพของการแสวงความสุข จากนั้นจึงได้เริ่มเข้าสู่ เนื้อเรื่องในกัณฑ์ที่ 1 จนถึงกัณฑ์ที่ 13 ซึ่งเนื้อหาโดยรวมเป็นการแนะนำเรื่องการให้ทานเพื่อให้ เป็นแบบอย่างของประเพณีปฏิบัติของการใช้ชีวิตอยู่ในสังคมโลกมนุษย์ด้วยกันอย่าง สันติสุข และปิดท้ายด้วยการแสดงภาพพระมาลัยโปรดสัตว์นรก ซึ่งเป็นภาพของความ ทุกข์ยากและสะท้อนให้เห็นถึงการกลัวบาป ไม่กล้าที่จะทำบาป เป็นการสอนให้ผู้คนทำความดี ละความชั่วทั้งทางตรงและทางอ้อม การวาดภาพในลักษณะนี้ยังนิยมวาดกันอย่างแพร่หลาย ในปัจจุบัน นอกจากนั้นอนุภาคตัวละครทั้ง 2 ฉบับได้สะท้อนให้เห็นถึงวิถีคิด คุณค่า ภูมิปัญญา อันเป็นลักษณะของท้องถิ่นที่มีการสร้างสรรค์อนุภาคของตัวละครให้มีความ หลากหลายแตกต่างกันออกไปตามรสนิยมของแต่ละท้องถิ่น และมีนัยสำคัญที่สะท้อนให้ เห็นถึงวิถีวัฒนธรรม คติความเชื่อที่เป็นแบบเฉพาะท้องถิ่นได้อีกทางหนึ่ง

ตัวอย่างภาพผ้าผะเหวดที่มี 1 อนุภาพ

ภาพประกอบที่ 3 กัณฑ์ทศพร

ภาพประกอบที่ 4 กัณฑ์มหาพน

ตัวอย่างภาพผ้าผะเหวดที่มีหลายอนุภาพ

ภาพประกอบที่ 5 ภาพผ้าผะเหวดฉบับ ก ภาพข้างบนเป็นกัณฑ์ชูชก ภาพข้างล่างเป็นกัณฑ์วนประเวศน์ และกัณฑ์จุลพน

ภาพประกอบที่ 6 ภาพข้างบนเป็นกัณฑ์มัทรี ภาพข้างล่างเป็นกัณฑ์กุมาร

ภาพประกอบที่ 7 ภาพผ้าผะเหวดฉบับ ข กัณฑ์ฉกษัตริย์

ภาพประกอบที่ 8 ภาพผ้าผะเหวดฉบับ ข พระมัลลย์โปรตสัตว์นรก

3. ภาพผ้าผะเหวดสะท้อนวิถีคิด รสนิยม และวิถีวัฒนธรรมของถิ่น

3.1 สภาพธรรมชาติในผ้าผะเหวดกับความเป็นท้องถิ่น

นิทานภาพผ้าผะเหวดที่นำมาศึกษาได้สะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตความเป็นอยู่ วัฒนธรรม ประเพณี ทั้งที่เป็นวัฒนธรรมหลวง และวัฒนธรรมราษฎร์ปะปนกันอยู่ สะท้อนออกมาให้เห็นชีวิตแบบพื้นบ้านที่เกิดจากจินตนาการของผู้วาดที่สั่งสมประสบการณ์ สังเกต คิดค้น และพัฒนาทักษะฝีมืออยู่ตลอด การวาดภาพของช่างในแต่ละพื้นที่จะมีความแตกต่างในด้านรูปแบบการนำเสนอ ซึ่งเป็นไปตามจินตนาการ และความอิสระของช่าง แต่ละคนดังนั้นภาพที่ปรากฏในผ้าผะเหวด ไม่ว่าจะเป็นสภาพธรรมชาติสิ่งแวดล้อม ต้นไม้ ภูเขา สัตว์ หมู่บ้าน เครื่องใช้ไม้สอย ฯลฯ จึงเป็นภาพที่เกิดจินตนาการของผู้เขียน และสะท้อนออกมาให้มองเห็นภาพของสังคมวัฒนธรรมต่าง ๆ ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น ภาพผ้าผะเหวดฉบับ ก ผู้วาดพยายามสร้างภาพให้มีความเป็นธรรมชาติ มีมนุษย์ มีต้นไม้ มีสัตว์ป่า อาศัยอยู่ด้วยกันเป็นอย่างดีที่ถ้อยอาศัยซึ่งกันและกัน สะท้อนให้เห็นความอุดมสมบูรณ์ทางธรรมชาติ ถึงแม้บางตอนจะเป็นฉากที่อยู่ในชุมชนเมืองก็ตาม แต่ก็ยังเป็นเมืองที่เต็มไปด้วยธรรมชาติน่ารื่นรมย์ ดังนั้นภาพจึงมีทั้งวิถีชีวิตที่เป็นชุมชนเมือง และชุมชนชนบท ภาพที่สะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตความเป็นชุมชนเมือง เช่น ภาพที่ปรากฏอยู่ในกัณฑ์ทศพร กัณฑ์หิมพานต์ กัณฑ์ฉกษัตริย์ กัณฑ์นาค เป็นต้น เมื่อพิจารณาจากภาพในกัณฑ์ทศพร จะเห็นว่า

ผู้วาดได้สะท้อนให้เห็นความเป็นเมืองของชนชั้นสูง ในภาพสื่อให้เห็นโลกสวรรค์และโลกมนุษย์ที่มีความแตกต่างกัน กล่าวคือ โลกสวรรค์เป็นโลกแห่งความสุข เป็นสถานที่อยู่เฉพาะเทวดา ไม่มีลักษณะของเป็นสังคมขุนนาง มีลักษณะอากาศบริสุทธิ์ปลอดโปร่ง เป็นโลกที่อยู่บนฟ้า จะสังเกตเห็นได้จากภาพมีท้องฟ้า มีดวงจันทร์ มีดวงอาทิตย์ และมีราชวังที่เป็นที่อาศัยของเทวดา ในภาพเป็นการสนทนาระหว่างพระอินทร์กับนางผุสดี ขณะเดียวกันโลกมนุษย์ เป็นภาพที่สะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตแห่งความหลากหลายในการก่อตัวเป็นสังคมโลกมนุษย์ จะสังเกตเห็นว่าในภาพมีความหลากหลายของสรรพสิ่ง เช่น มีวัด มีบ้าน มีราชวัง มีชาวบ้าน มีพระสงฆ์ มีสัตว์เลี้ยง มีต้นไม้ เป็นต้น

นอกจากนั้นกัณฑ์หิมพานต์ ก็เป็นอีกกัณฑ์ที่สะท้อนให้เห็นถึงความเป็นชุมชนเมือง ซึ่งชุมชนเมืองที่ผสมกับชุมชนบ้าน กล่าวคือ คนที่เข้ามาขอทานกับพระเวสสันดร ส่วนใหญ่จะเป็นคนที่อยู่ในชุมชนชนบท ทุกคนยากจนจนไพร่พล ชาวบ้านทั่วไปต่างก็มุ่งที่จะได้รับทานจากพระเวสสันดรทั้งสิ้น ขณะเดียวกันพระเวสสันดร เป็นชนชั้นสูง เป็นเชื้อษัตริย์ ถึงแม้พระองค์จะอยู่ในตำแหน่งกษัตริย์ แต่พระองค์ไม่มีความถือตัว ทรงใช้ชีวิตอยู่กับชาวบ้าน สะท้อนให้เห็นถึงวิถีคิดแบบพื้นบ้าน ดังนั้นฉากบางฉากจะมีทั้งพระเวสสันดรให้ทานอยู่พระราชวัง หรือบางฉากเสด็จมาให้ทานยังโรงทาน ซึ่งภาพที่พระเวสสันดรได้บริจาคทานให้กับราษฎรของพระองค์ เป็นภาพสะท้อนให้เห็นว่า สังคมอีสานเป็นสังคมที่นิยมการให้ทาน และการช่วยเหลือเกื้อกูลแบ่งปันซึ่งกันและกัน เช่น ภาพพราหมณ์ชูชกถามทางชาวบ้านเพื่อไปเขาวงกต ชาวบ้านได้บอกทางแก่พราหมณ์ชูชก พร้อมทั้งได้ให้เสบียงข้าวของในการเดินทางด้วย

นอกจากนั้นกัณฑ์ฉกษัตริย์ และกัณฑ์นคร ในภาพสะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตของชาวบ้านและชาวเมืองได้จัดงานเฉลิมฉลองแห่แหนกษัตริย์ 6 พระองค์เข้าเมือง ซึ่งในการจัดงานจะมีประชาชนเข้าร่วมเป็นจำนวนมาก มีทั้งคนชาวบ้านทั่วไป และคนในพระราชวัง ช่างวาดได้วาดภาพบุคคลอย่างหลากหลาย มีทั้งคนหนุ่ม คนสาว ทหาร เสนา อำมาตย์ กษัตริย์ ตลอดถึงช้าง ม้า วัว ควาย เป็นต้น ทำให้เป็นภาพประกอบในขบวนการแห่แหนอย่างครึกครื้น ได้สะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตของชุมชนอีสานเป็นสังคมที่เน้นเรื่องความบันเทิงสนุกสนานรื่นเริง ดังนั้นจะสังเกตเห็นว่าในชุมชนอีสาน งานบุญประเพณีแทบทุกงานความรื่นเริงจะต้องมาเป็นอันดับหนึ่ง โดยเฉพาะประเพณีบุญผะเหวดด้วยแล้วความบันเทิงจะเป็นอันดับหนึ่งก็ว่าได้

สำหรับภาพที่สะท้อนให้เห็นความเป็นชุมชนชนบทปรากฏมีอยู่ในหลายกัณฑ์ด้วยกัน เช่น กัณฑ์ชูชก กัณฑ์จุลพน กัณฑ์กุมาร กัณฑ์มัทรี กัณฑ์มหาพรต เป็นต้น สะท้อนให้เห็นชีวิตแบบชาวบ้าน มีภาพที่เป็นแบบธรรมชาติ มีต้นไม้มีภูเขา มีแม่น้ำลำธาร มีสัตว์ป่านานาชนิด เป็นต้น สะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตความเป็นอยู่ตามธรรมชาติแบบวิถีชีวิตชุมชน ยกตัวอย่างเช่น ภาพที่ปรากฏในกัณฑ์ชูชก สะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตชุมชนอย่างชัดเจน ช่างวาดภาพแสดงให้เห็นความอุดมสมบูรณ์ ความมีอยู่มีกินของพราหมณ์ชูชกกับนางอมิตตา เมื่อสังเกตจากภาพจะเห็นว่า บริเวณบ้านของพราหมณ์ชูชกมีสัตว์เลี้ยง เช่น หมู เป็ด ไก่ เป็นต้น ภาพที่นางอมิตตาตำข้าว ตักน้ำห่าน้ำ ปรนนิบัติสามี สะท้อนวิถีชีวิตจารีตประเพณีตามแบบฉบับอีสาน ภาพที่นางอมิตตาถูกนางพราหมณ์กลั่นแกล้ง สะท้อนไปถึงธรรมชาติของมนุษย์ที่ถูกครอบงำด้วยโลกธรรม 8 มี สรรเสริญ นิินทา สุข ทุกข์ มี ลาภ เสื่อมลาภ มียศ เสื่อมยศ ซึ่งเป็นเรื่องปกติของวิถีชีวิตชุมชนชาวบ้านมีความอิฉา ริยาเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว โดยเฉพาะในสังคมอีสานซึ่งเป็นสังคมที่อยู่ด้วยกันเป็นกลุ่มชุมชน หมู่บ้าน เมื่อเห็นคนอื่นเด่น หรือได้ดีกว่าตน ย่อมมีความอิฉา ริยา ตินินินหาว่ากล่าว เป็นธรรมดา ภาพดังกล่าวจึงสะท้อนให้เห็นว่าคนอีสานจะไม่ยอมรับในพฤติกรรมของคนอื่นที่โดดเด่นกว่าตน คนที่โดดเด่นจึงอยู่ในสังคมอีสานอย่างยากลำบาก

อีกตัวอย่างที่สะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตของคนอีสานคือ กัณฑ์จุลพน นายพรานเป็นภาพสะท้อนให้เห็นการใช้ชีวิตการทำมาหากินอยู่ตามธรรมชาติ จะสังเกตเห็นว่า นายพรานมีหน้าไม้ มีสุนัขสำหรับล่าเนื้อ ซึ่งการล่าเนื้อสัตว์ป่านี้เป็นการใช้ชีวิตตามแบบฉบับของคนอีสาน ภาพปรากฏให้เห็นในตอนที่นายพรานกำลังเอาหน้าไม้ยิงพราหมณ์ ซึ่งหมายถึงว่า ในขณะที่นายพรานกำลังล่าเนื้ออยู่นั้นได้พบกับพราหมณ์ชูชกซึ่งเป็นคนต่างถิ่น และเป็นคนที่มีความรู้ประจักษ์แก่คนในท้องถิ่น จึงคิดว่าจะฆ่าเสียให้ตาย แต่พราหมณ์ชูชกมีปฏิภาณไหวพริบไหวตัวทันจึงรอดชีวิตจากการถูกฆ่าของนายพราน นอกจากนี้ในภาพจะสังเกตเห็นว่า จะมีภาพสัตว์ป่า นานาชนิด มีต้นไม้ มีภูเขา ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงภาคอีสานมีความอุดมสมบูรณ์ทางธรรมชาติภาพที่สะท้อนให้เห็นถึงความอุดมสมบูรณ์ทางธรรมชาตินี้มีปรากฏอยู่เป็นจำนวนมากในผ้าผะเหวด เช่น ปรากฏอยู่ในกัณฑ์กุมาร และกัณฑ์มัทรี และกัณฑ์อื่น ๆ ภาพที่พระนางมัทรีออกไปหาผลไม้ในป่า ภาพบริเวณอาศรมของพระเวสสันดรภาพพราหมณ์ชูชกจูสงกุมารภาพพระนางมัทรีปีนต้นไม้หาสองกุมาร เป็นต้น ภาพเหล่านี้ช่างวาดได้สะท้อนให้เห็นถึงความอุดมสมบูรณ์ทางธรรมชาติมีต้นไม้ มี

ภูเขามีสัตว์ป่า นก กระรอก เต่า ปลา มีสัตว์นานาชนิดทำให้มองเห็นว่าในสังคมชนบทอีสานในอดีตนั้นมีความอุดมสมบูรณ์ทางธรรมชาติ

ภาพประกอบที่ 9 ตัวอย่างภาพผะเหวดที่สะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตท้องถิ่น ภาพการให้ทาน แก่คนยากจนของพระเวสสันดร

ภาพประกอบที่ 10 ตัวอย่างภาพการช่วยเหลือเกื้อกูลของชาวบ้าน ได้ให้วัตถุสิ่งของแก่พราหมณ์ชุก

ภาพประกอบที่ 11 ตัวอย่างภาพที่สื่อให้เห็นถึงความมั่งมีศรีสุขของพราหมณ์ชูชกและนางอมิตา

3.2 บุคลิกลักษณะกับการสื่อสารสถานภาพทางสังคม

บุคลิกลักษณะที่ปรากฏอยู่ผ้าผะเหวดแสดงให้เห็นสถานภาพทางสังคมนิทานเรื่องพระเวสสันดรมีตัวละครบุคลิกลักษณะอยู่หลายประเภท แสดงออกมาให้เห็นชั้นชนของคนในสังคม ได้แก่ ชนชั้นสูง ชนชั้นกลาง และชนชั้นสามัญ ซึ่งความเป็นชนชั้นเหล่านี้แสดงออกมาผ่านรูปร่าง การแต่งกาย พฤติกรรม ตำแหน่งของภาพและฐานะของตัวละคร ชนชั้นสูง ได้แก่ พระพุทธเจ้า พระอรหันต์ กษัตริย์ พระอินทร์ เทวดา ชนชั้นกลาง ได้แก่ เจ้าเมือง อำมาตย์ ทหาร ชนชั้นสามัญ ได้แก่ พราหมณ์ นางพราหมณ์ ชาวเมือง ชาวบ้าน (จารุวรรณ ธรรมวัตร, 2558 : 15)

จากการศึกษาภาพผ้าผะเหวดที่ได้นำมาศึกษาครั้งนี้ ปรากฏภาพผะเหวดที่แสดงออกให้เห็นทางชนชั้นแตกต่างกันออกไปผ้าผะเหวดฉบับ ก ตัวละครที่เป็นชนชั้นสูงได้แก่ พระอินทร์ กษัตริย์ ชนชั้นกลาง ได้แก่ พระสงฆ์ ฤๅษี เจ้าเมือง อำมาตย์ ทหาร ชนชั้นสามัญ ได้แก่ พราหมณ์ นางพราหมณ์ ชาวเมือง ชาวบ้าน ผ้าผะเหวดฉบับ ข ประเภทของตัวละคร เช่น ตัวละครที่เป็นชนชั้นสูง ได้แก่ พระพุทธเจ้า พระอรหันต์ กษัตริย์ พระอินทร์ เทวดา ชนชั้นกลาง ได้แก่ ฤๅษี อำมาตย์ ทหาร ชนชั้นสามัญ ได้แก่ พราหมณ์ นางพราหมณ์ ชาวเมือง ชาวบ้าน ในที่นี้จะวิเคราะห์ตัวละครออกเป็นประเด็น ๆ ดังนี้

ชั้นชั้นสูงเมื่อพิจารณาทั้งผ่านะหวัดทั้ง 2 ฉบับ พบว่า พระอินทร์ และ กษัตริย์ เช่น พระเจ้าสุริยชัย พระเวสสันดร พระนางผุสดี พระนางมัทรี จะมีรูปลักษณะเหมือนกันทั้งรูปร่างและการแต่งกาย กล่าวคือรูปร่างพอดี ไม่อ้วนไม่ผอม ใบหน้ารูปไข่ผิวพรรณผ่องใสไม่หม่นหมอง แต่งกายแบบท้าวพระยาในละครนอกละครในและลิเก หรือ พระเอกหมอลำ มีการสวมขลุ่ยสวมมงกุฏ สวมสังวาลประดับร่างกายส่วนบนเพื่อบ่งบอกความเป็นคนชั้นสูง กษัตริย์ฝ่ายชายนุ่งผ้าโจงกระเบน ส่วนกษัตริย์ฝ่ายหญิงจะนุ่งผ้าถุงมีเครื่องประดับรอบคอรอบแขนรอบเอว

ชนชั้นกลางบุคคลชั้นกลางในผ่านะหวัดทั้ง 2 ฉบับมีลักษณะเหมือนกันและต่างกัน เช่น ฤๅษี ซึ่งจัดอยู่ในเพศนักบวช จะนุ่งห่มผ้าสีเหลือง มีผมยาวม้วนเป็นขอด ไว้หนวดยาว มีลักษณะเคร่งขรึมดูน่าเกรงขาม ส่วนทหารซึ่งเป็นบุคคลชั้นกลางอีกกลุ่มหนึ่งที่คอยปกครองบ้านเมือง เมื่อพิจารณาจากภาพทั้ง 2 ฉบับอย่างหลวม ๆ พบว่า ภาพทหารจะมีบุคลิกลักษณะนุ่งกางเกงคลุมเข้า สวมเสื้อแขนยาว สวมหมวก ถือดาบ ถือธง ภาพผ่านะหวัดฉบับ ก ปรากฏอยู่ในตอนที่พระเวสสันดรถูกตัดสินให้ออกจากเมืองไปอยู่เขาวงกต และตอนที่แห่กกษัตริย์เข้าเมือง ส่วนผ่านะหวัดฉบับ ข พบทหารขึ้นมาในขบวนแห่กกษัตริย์

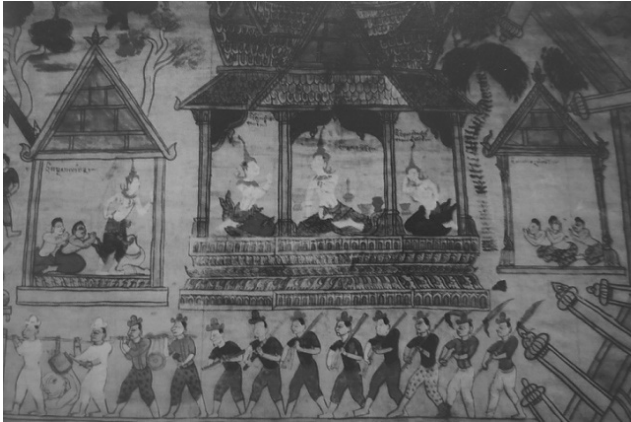
ชนชั้นสามัญ ซึ่งปรากฏภาพที่มีบุคลิกที่หลากหลาย และแต่ละฉบับมีภาพที่แตกต่างกันออกไป เช่น ภาพพราหมณ์ชุก ในภาพผ่านะหวัดฉบับ ก มีลักษณะอ้วนท้วมสมบูรณ์ดูดี นุ่งผ้าเฉพาะท่อนล่างคือ นุ่งผ้าสีขาวยัดเตี่ยวสะพายย่าม จมูกโด่ง คางแหลมคล้ายแขก ไว้หนวดเครา มีลักษณะเฉพาะตัว ซึ่งแตกต่างจากพราหมณ์ที่มาขอช้างปัจจัยนาเคนทร์ ถึงแม้จะนุ่งผ้าสีขาวยัดเตี่ยวเหมือนกับพราหมณ์ชุก แต่บุคลิกหน้าตาแตกต่างกันมาก สำหรับภาพผ่านะหวัดฉบับ ข ภาพพราหมณ์ชุกจะแตกต่างจากภาพผ่านะหวัดฉบับ ก อย่างสิ้นเชิง กล่าวคือ มีรูปร่างผอมโซ จมูกโด่ง ไว้หนวด

ภาพผู้ชายที่เป็นชนชั้นสามัญในภาพผ่านะหวัดฉบับ ก จะนุ่งห่มโจงกระเบนบ้าง นุ่งกางเกงขายาวบ้างจะนุ่งเสื้อบ้าง ไม่นุ่งบ้าง หรือมีผ้าสไบพาดบ้าง ดังปรากฏให้เห็นในตอนที่จัดงานเลี้ยงพราหมณ์ชุก ตอนแห่กกษัตริย์เข้าเมือง ส่วนภาพผู้ชายในผ่านะหวัดฉบับ ข จะแต่งกายมิดชิดแบบพื้นบ้านอีสาน มีการนุ่งกางเกงขายาว เสื้อแขนยาว หรือมีการนุ่งโจงกระเบนไม่สวมเสื้อในการละเล่นพื้นบ้านหัวล้านชนกัน ดังปรากฏในตอนเฉลิมฉลองแห่กกษัตริย์เข้าเมือง

ภาพผู้หญิงที่เป็นชนชั้นสามัญ ภาพผ้าพะเหวดฉบับ ก จะนุ่งผ้าขึ้นปกปิดเฉพาะท่อนล่าง ส่วนท่อนบนจะเปลือยโชว์ให้เห็นเต้านม แต่ก็มีบางภาพที่ปกปิดเต้านมด้วยผ้าสไบเฉียงงีบ่า สันนิษฐานว่าหญิงที่เปลือยเต้านมคือหญิงที่แต่งงานมีครอบครัวแล้ว ส่วนหญิงที่ปกปิดเต้านมด้วยผ้าสไบนั้นเป็นหญิงสาวที่ยังไม่ได้แต่งงาน ภาพที่ปรากฏให้เห็นได้อย่างชัดเจน ได้แก่ภาพในตอนแห่หกกษัตริย์เข้าเมือง และตอนที่นางพราหมณ์กลั่นแก่งานอมิตตา เป็นต้น ส่วนภาพพะเหวดฉบับ ข จะแต่งกายอย่างมิดชิดแบบพื้นบ้านอีสาน นุ่งผ้าขึ้นยาวถึงแข้ง สวมเสื้อยาวจรดแขน บางภาพมีผ้าสไบผาดบ่าอีกรอบหนึ่งก็มี

บุคลิกที่สะท้อนให้เห็นสถานภาพทางสังคมอีกอย่างหนึ่ง คือบุคลิกของพราหมณ์ชุก ซึ่งเป็นบุคลิกที่ช่างวาดพยายามสร้างขึ้นมาให้มีบุคลิกลักษณะพิเศษแตกต่างจากบุคคลสามัญทั่วไป กล่าวคือ พราหมณ์ชุกนอกจากมีบุคลิกดังที่ได้กล่าวไว้ข้างต้น ผู้วาดได้สะท้อนอะไรบางอย่างแฝงอยู่ในตัวของพราหมณ์ชุกอย่างมีนัยสำคัญ เช่น ความอูชาดของพราหมณ์ชุกทุกอิริยาบถ ภาพการเปลือยกายจนทำให้เห็นอวัยวะเพศของพราหมณ์ชุก ไม่ว่าจะเป็นภาพตอนพราหมณ์ชุกวิ่งขึ้นต้นไม้ ตอนที่พราหมณ์ชุกนอนป่วยเพราะกินอาหารมากเกินไป ภาพเหล่านี้ล้วนการแสดงให้เห็นว่าสังคมอีสาน เป็นสังคมตรงไปตรงมาแบบซื่อ ๆ ไม่อ้อมค้อม สื่อสารแบบเข้าใจง่าย ภาพความอูชาดของพราหมณ์ชุกดังกล่าวสะท้อนให้เห็นวิถีคิดแบบชาวบ้าน ซึ่งถือว่าไม่ใช่เป็นเรื่องอนาจารแต่อย่างใด แต่เป็นเรื่องสัจธรรมของชีวิตปัจจุบันเนื่องจากภาพพะเหวดของภาคกลางเข้ามามีอิทธิพลต่อภาพพะเหวดของอีสานจึงมีการผสมผสานภาพทั้ง 2 ภาคเข้าด้วยกัน จนทำให้ภาพบางภาพที่เป็นลักษณะอูชาดจึงลดทอนอำนาจไปจากสังคมอีสาน ภาพพะเหวดในปัจจุบันจึงดูดีไม่ค่อยความอูชาดในภาพชุก

ตัวอย่างภาพผะเหวดที่สื่อให้เห็นถึงสถานภาพทางสังคม

ภาพประกอบที่ 12 ตัวอย่างภาพผะเหวดวัดป่าสักดารามภาพส่วนบนคือกษัตริย์
ภาพส่วนข้างล่างคือทหาร

ภาพประกอบที่ 13 ประชาชนทั้งชายหญิงช่วยกันทำอาหารเลี้ยงพราหมณ์ชุก

ภาพประกอบที่ 14 ตัวอย่างภาพพราหมณ์ชุกชก

ภาพประกอบที่ 15 ตัวอย่างภาพผู้หญิงตอนเดินขบวนแห่ทกษัตริย์เข้าเมือง

สรุปอภิปรายผล

จากการศึกษานิทานภาพผ้าผะเหวด กรณีศึกษาภาพผ้าผะเหวดในเขตจังหวัดร้อยเอ็ดโดยได้นำเอาภาพผ้าผะเหวดจากวัดป่าสักดาราม อำเภอเสลภูมิ และวัดอุบลบริทิพย์ อำเภออาจสามารถมาเป็นตัวแทนในการศึกษาโดยได้ศึกษาโครงสร้างของนิทาน ฉบับวัดป่าสักดารามมีลักษณะโครงสร้างเป็นแบบการบรรยายภาพเฉพาะนิทานเรื่องพระเวสสันดร

เท่านั้น และได้บรรยายภาพในลักษณะแบบกระจาย หรือลักษณะวงเวียนไม่ได้เรียงตามลำดับกันจากขวาไปซ้าย เมื่อพิจารณาจากภาพทั้งหมดจะเห็นว่า ได้เริ่มวาดภาพภณท์ที่ 1 ตั้งแต่ทางขวามือท้ายสุดของผ้ามายังซ้ายมือ พอวาดมาถึงริมสุดของผ้าทางซ้ายมือ แล้วก็วาดวนกลับไปทางขวามืออีกครั้งหนึ่ง และไปจบเรื่องในภณท์สุดท้ายภณท์ที่ 13 อยู่ท้ายสุดทางขวามือของผ้า สำหรับวัดอุบลบริทิพย์มีโครงสร้างนิทานที่ขนาดยาว ซึ่งประกอบด้วย พระมาลัยขึ้นไปไหว้พระเกศแก้วจุฬามณี, พระพุทธรังคโปรตพระญาณิ นิตาน พระเวสสันดร, พระมาลัยโปรตสัตว์นรก จะบรรยายเรียงไปลำดับจากซ้ายไปขวา เริ่มต้นจากพระมาลัยเดินทางไปไหว้พระเกศแก้วจุฬามณี ต่อมากล่าวถึงพุทธรังคโพรตพระญาณิ ต์ ต่อจากนั้นจึงได้บรรยายนิทานเรื่องพระเวสสันดร ตั้งแต่ภณท์ที่ 1 จนถึงภณท์ที่ 13 แล้วจึงมีการปิดท้ายด้วยการโปรตสัตว์นรกของพระมาลัยเมื่อพิจารณาโครงสร้างของนิทานทั้ง 2 ประเภทแสดงให้เห็นว่า การเล่าเรื่องนิทานผ้าผะเหวดอีสานนั้นมีอยู่หลายแบบ ดังที่จารุวรรณ ธรรมวัตร ได้จำแนกออกเป็น 3 แบบ คือ แบบที่ 1 เป็นโครงสร้างนิทานที่ยาวที่สุดประกอบด้วย พระมาลัยรับดอกบัวบูชา พระมาลัยและพระอินทร์นำดอกบัวบูชา พระธาตุเกศแก้วจุฬามณี พระพุทธรังคโปรตพระญาณิพระวงศ์ เทศน์สังกาส นิตาน พระเวสสันดร พระมาลัยหรือพระพุทธรังคโพรตสัตว์นรก แบบที่ 2 ประกอบด้วย พระมาลัยและพระอินทร์นำดอกบัวบูชาพระธาตุเกศแก้วจุฬามณี นิตานพระเวสสันดร และแบบที่ 3 นิตานพระเวสสันดร (จารุวรรณ ธรรมวัตร, 2558 : 8-9) สำหรับผ้าผะเหวดที่ได้นำมาศึกษาครั้งนี้จะมีโครงสร้างนิทานอยู่ในแบบที่ 3 (ฉบับก. วัดป่าศักดิ์าราม) และแบบที่ 1 (ฉบับข. วัดอุบลบริทิพย์)

อนุภาคตัวละครผ้าผะเหวดทั้ง 2 ผืนมีอนุภาคตัวละครไม่เท่ากัน จากการศึกษาพบว่า อนุภาคตัวละครฉบับวัดป่าศักดิ์ารามมีการบรรยายอนุภาคตัวละครที่มากกว่า คือ มีอนุภาคตัวละครจำนวน 55 อนุภาค และมีความสลับซับซ้อนมากกว่าฉบับวัดอุบลบริทิพย์ที่มีอนุภาคตัวละครจำนวน 46 อนุภาคและมีการบรรยายไปตามลำดับภณท์ที่ไม่ค่อยมีความสลับซับซ้อนเท่าไรนัก และจากการศึกษาอนุภาคตัวละครแล้วทำให้มองเห็นวิถีคิด ภูมิปัญญาของท้องถิ่นที่มีการสร้างสรรค์นิทานภาพผ้าผะเหวดได้อย่างน่าสนใจ กล่าวคือ มีตัวละครที่หลายหลายตามรสนิยมของท้องถิ่น และได้สะท้อนให้เห็นถึงวิถีวัฒนธรรมท้องถิ่นที่เป็นแบบเฉพาะของท้องถิ่นอีสาน โดยจะสังเกตเห็นได้จากการบรรยายภาพบรรยายภาค สภาพธรรมชาติสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่นที่มีลักษณะเฉพาะถิ่น เช่น ต้นไม้ สัตว์

ป่า หมู่บ้าน เครื่องใช้ไม้สอย เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ได้แสดงออกมาให้เห็นถึงความเป็นท้องถิ่นอีสาน ตลอดจนบุคลิกลักษณะของตัวละครสื่อสารสภาพทางสังคม แสดงออกมาให้เห็นถึงชนชั้นในสังคมได้อีกทางหนึ่ง เช่น ตัวละครที่เป็นชนชั้นสูง ได้แก่ พระอินทร์ กษัตริย์ ชนชั้นกลาง ได้แก่ พระสงฆ์ ฤๅษี เจ้าเมือง อำมาตย์ ทหาร ชนชั้นสามัญ ได้แก่ พราหมณ์ นางพราหมณ์ ชาวเมือง ชาวบ้าน เป็นต้น ซึ่งลักษณะดังกล่าวเป็นลักษณะที่ความสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์ของท้องถิ่นที่มีการแสดงออกมาถึงความเป็นกลุ่มก้อนของผู้คนในท้องถิ่นอีสาน เมื่อศึกษาพฤติกรรมต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ในอนุภาคของตัวละครผ่านผะเหวดแล้วจะเห็นว่า ภาพผะเหวดได้แฝงไปด้วยสัญลักษณ์บางอย่างมีนัยสำคัญผู้วิจัยได้ตั้งข้อสังเกตว่า พฤติกรรมของตัวละครเอก คือ พระเวสสันดรนั้นมีพฤติกรรมในลักษณะของการให้ทานเป็นหลัก ซึ่งเป็นอุดมการณ์หลักของนิทานเรื่องนี้ และพฤติกรรมการดังกล่าวได้สะท้อนให้เห็นถึงวิถีคิด คุณค่า ภูมิปัญญา ค่านิยมวิถีวัฒนธรรม และคติความเชื่อของท้องถิ่นอีสานไปอีกทางหนึ่งคนอีสานส่วนใหญ่จึงมีลักษณะพฤติกรรมของการให้ทาน การแบ่งปัน การช่วยเหลือเกื้อกูลช่วยเหลือ และการให้อภัยซึ่งกันและกัน

เอกสารอ้างอิง

- จารุวรรณ ธรรมวัตร และคณะ. (2558). **ถอดรหัสวัฒนธรรมในผะเหวดสำนวนผู้ไทและสำนวนอีสาน**. มหาสารคาม : โครงการตำราคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- จารุวรรณ ธรรมวัตร. (2558) “ถอดรหัสวัฒนธรรมในภาพผะเหวดอีสาน”. **วารสารมนุษย์กับสังคม คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม 1(1)**.
- ดนยา หุตางกูร. (2541). “ศิลปะบนผืนผ้าราชินีผู้ไร้บัลลังก์”. ศิลปทัศน์ 2 : 47 - 51.
- ธนิต อยู่โพธิ์. (ม.ป.ป.). **ทฤษฎีในการปรึกษาถาวรวัตถุในวัด**. พระนคร : ม.ป.ท.
- ประคอง นิมมานเหมินท์. (2543). **นิทาน พื้น บ้าน ศึกษา**. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พรพิสิฐ ทักชิน. (2540). **ผะเหวดอำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น**. ปรินูญานิพนธ์. ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาไทยคดีศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- พระยาอนุমানราชธน. (2515). **ศิลปะสงเคราะห์**. กรุงเทพฯ : รุ่งวัฒนา.

- ไพโรจน์ สโมสร และคณะ. (2532). **จิตรกรรมฝาผนังอีสาน**. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป.
- ไพโรจน์ สโมสร. (2542). **สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่ม 15**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรม วัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2530). **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน**. กรุงเทพฯ : อักษรเจริญทัศน์.
- ศิริพร ณ ถลาง. (2544). **ไวยากรณ์ของนิทาน**. กรุงเทพฯ : โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ลำดับที่ 69.
- _____. (2552). **ทฤษฎีคติชนวิทยา: วิธีวิทยาในการวิเคราะห์ตำนาน-นิทานพื้นบ้าน**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สมชาย นิลอาธิ. (2537) **เดือน 4 บุญมหาชาติ**. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- สุระจิตร แก่นพิมพ์. (2545). **การศึกษาผ้าผะเหวดของวัดท่าม่วง จังหวัดร้อยเอ็ดเพื่อการพัฒนา ผลงานจิตรกรรม**. วิทยานิพนธ์ศิลปกรรมศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาเอกทัศนศิลป์ : ศิลปะสมัยใหม่ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- อภิวัชฎา นาเลิง. (2558). **การเปลี่ยนด้านรูปแบบผ้าผะเหวดอีสาน**. การประชุมวิชาการระดับชาติด้านมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ ประจำปี 2558 มหาวิทยาลัยราชภัฏกาฬสินธุ์.
- อำพร ศรีรัตน์. (2551). **การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมในประเพณีบุญผะเหวด**. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ไทยศึกษา).
- อุทิศ เมืองแวง.(2548). **วรรณกรรมผ้าผะเหวดโบราณร้อยเอ็ด**. กาฬสินธุ์ : ประสานการพิมพ์.